

Tadeusz Solski

Działalność Georga Koppa biskupa Fuldy (1881-1887) na tle sytuacji Kościoła katolickiego w Rzeszy Niemieckiej

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 8/1, 127-139

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. TADEUSZ SOLSKI

DZIAŁALNOŚĆ GEORGA KOPPA BISKUPA FULDY /1881-1887/ NA TLE SYTUACJI KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W RZESZY NIEMIECKIEJ

Celem zrozumienia trudu posługi biskupiej Jerzego Koppa, jako ordynariusza Fuldy, należy spojrzeć na sytuację Kościoła katolickiego w Niemczech w drugiej połowie XIX stulecia. Względna era spokoju i wolności, która nastąpiła po sekularyzacji, nie trwała długo. Zaczęła się chylić ku zachodowi, kiedy koronę królewską w Prusach otrzymał Wilhelm I, a kanclerzem Prus został hr. Otto von Bismarck, od 1871 r. kanclerz Cesarstwa. Walka z Kościołem katolickim przybrała na sile, gdy Prusy pokonały Austrię w 1866 r. i Francję w 1870 r. Po odniesionych zwycięstwach nad sąsiadami, otworzyła się droga do zjednoczenia Niemiec, które nastąpiło w styczniu 1871 r. Utworzone Cesarstwo Niemieckie zostało poddane hegemonii protestanckich Prus. Wraz z aneksją Alzacji i Lotaryngii wzrosła w nowym Cesarstwie liczba katolików, stanowiąc 36,2% wszystkich obywateli¹.

I. Kościół niemiecki w okresie Kulturkampfu

Po powstaniu Cesarstwa Niemieckiego nasiliła się walka z Kościołem katolickim, która otrzymała miano Kulturkampfu. Była to walka o egzystencję Kościoła katolickiego, a jej przyczyną było powstanie w 1870 r. partii katolickiej Centrum, napięcia w stosunkach berlińsko-rzymskich oraz krystalizujące się dwa modele światopoglądowe: laicko-indyferentny i religijny². Sam Bismarck podał, że przyczyną tej walki była również działalność polonizacyjna w Poznaniu, Prusach Zachodnich i na Śląsku³. Żelazny, „kanclerz” uznał szczególnie działalność polskich księży i przedstawicieli szlachty za

¹ R. A u b e r t, *Kościół katolicki od kryzysu 1848 roku do pierwszej wojny światowej*. W: *Historia Kościoła*. Red. L. J. R o g i e r, R. A u b e r t, M. O. K n o w l e s. T. 5. Warszawa 1985, s. 67.

² R. L i l l, *Die Kulturkampf in Preussen und in Deutschen Reich [bis 1878]*. W: *Handbuch der Kirchengeschichte*. Red. H. J e d i n. T. 6, cz. 2. Freiburg-Basel-Wien 1973/1985, s. 30.

³ O. v o n B i s m a r c k, *Gedenken und Erinnerungen*. Berlin 1998, s. 365 n.

dostateczny powód, aby wystąpić przeciwko katolicyzmowi i partii Centrum⁴.

Bismarck, mając oddanych sobie pruskich urzędników, na początku tej „walki między wiarą a zabobnem”⁵, zniósł 8 VII 1871 r. Wydział Katolicki w Ministerstwie Kultu, przyłączając go do Wydziału Ewangelickiego i tworząc tzw. Wydział d/s Kościelnych. Dnia 10 XII 1871 r. w Reichstagu na wniosek posłów bawarskich, którym przewodniczył Johann Lutz, bawarski minister kultu, została przyjęta tzw. *Ustawa o ambonie*, która zakazywała duchowieństwu używania kazalnicy „do zakłócania publicznego spokoju”⁶. Następnym pociągnięciem Bismarcka było odwołanie w styczniu 1872 r. konserwatywnego ministra kultu Heinricha von Müllera i powołanie na jego miejsce liberalnego Adalberta Falka, mającego silne parcie w narodowo-liberalnej prasie⁷. Wiosną 1872 r. zerwał stosunki dyplomatyczne ze Stolicą Apostolską, odwołując z Rzymu kard. Gustawa Hohenlohe⁸. W ten sposób „żelazny kanclerz” torował sobie drogę do podporządkowania Kościoła katolickiego interesom państwa. Ku temu miały służyć następne ustawy i zarządzenia, które następowały po sobie w krótkim czasie. Już 11 III 1872 r. weszła *Ustawa o nadzorze nad szkołami publicznymi i prywatnymi*, ograniczająca nie tylko wpływ Kościoła na szkolnictwo, lecz godziła ona też w polskie gimnazja. Należy zauważyć, że spór o nadzór nad szkołą miał już miejsce w 1848 r. we Frankfurcie n. Menem, w czasie obrad Zgromadzenia Narodowego.

Bardzo bolesnym ciosem dla całego Kościoła niemieckiego była *Ustawa o jezuitach* z dnia 4 VII 1872 r. Rozwiązywała ona klasztory jezuitów i zakonów im podobnych, jak redemptorystów, misjonarzy, kongregacji Ducha Świętego i siostry Sacré Coeur. Zakonnicy cudzoziemscy musieli w ogóle opuścić terytorium Niemiec⁹. Protest ze strony Stolicy Apostolskiej i biskupów niemieckich nie zmieniły niczego. Jako wyraz sprzeciwu, a zarazem obrony praw Kościoła, miało służyć założone w lipcu 1872 r. w Moguncji przez Feliksa von Loego Stowarzyszenie Niemieckich Katolików, które niestety cztery lata później zostało rozwiązane przez władze państwowe¹⁰. We wrześniu 1872 r. na konferencji biskupów w Fuldzie potępiono *Ustawę o jezuitach*. W wystosowanym memorandum do rządu powołano się na *Konstytucję* z dnia 31 V 1850 r. na artykuły 15

⁴ T. N i p p e r d e y, *Deutsche Geschichte 1866-1918*. T. 2. München 1998, s. 373.

⁵ Cyt. za: P. R u h l m a n n, *Die innenpolitische Entwicklung deutschen Kaiserreiches 1871-1914*. Leipzig-Berlin 1931, s. 8.

⁶ T. N i p p e r d e y, *Deutsche Geschichte...*, s. 373n.

⁷ R. L i l l, *Der Kulturkampf in Preussen...*, s. 36.

⁸ T e n z e, *Vorstufen der Kulturkampfes /Österreich, Bayern, Baden und Schweiz*, W: *Handbuch der Kirchengeschichte*. Red. H. J e d i n. T. 6, cz. 1. Freiburg-Basel-Wien 1971/1985, s. 730n.

⁹ B. K u m o r, *Historia Kościoła*. Cz. 7. Lublin 1991, s. 243.

¹⁰ R. L i l l, *Der Kulturkampf in Preussen...*, s. 38n.

i 18, które gwarantowały Kościołowi autonomię i wolność w obsadzaniu stanowisk kościelnych¹¹. Rząd odpowiedział 5 IV 1873 r. zmianą *Konstytucji*. Do artykułu 15 dodano uzupełnienie, że autonomia Kościoła jest podporządkowana prawom państwowym i podlega nadzorowi państwa¹².

W ten sposób Kulturkampf przybrał na sile, a państwo przystąpiło do drugiej fazy walki z Kościołem, usiłując doprowadzić do jego rozkładu od wewnątrz. Służyć temu miały ustawy wydane od 11 do 14 maja 1873 r., tzw. *Ustawy majowe*. *Ustawa o kształceniu i wychowaniu duchowieństwa* z 11 maja nakazywała, iż każdy duchowny, który ma objąć urząd kościelny w Niemczech musi być obywatelem niemieckim. Ponadto przynajmniej przez trzy lata musi studiować w szkole wyższej, a następnie złożyć przed komisją państwową egzamin z zakresu wiadomości na „temat kultury”. Obejmował on niemiecką filozofię, historię i literaturę. Biskupi zostali zmuszeni zgłaszać kandydata na beneficja kościelne nadprezydentowi danej prowincji, który wydawał zgodę lub też nie. Wakujące parafie musiały być obsadzone w ciągu roku. Niestosujący się do tego prawa byli karani grzywną, która dla biskupów wynosiła od 200 do 1000 talarów, a dla duchownych 100 talarów¹³. Ustawa o kościelnej władzy dyscyplinarnej i powołaniu Królewskiego Trybunału d/s Kościelnych została wprowadzona w życie 12 V 1873 r. Wykluczała ona jakkolwiek obcą władzę kościelną nad duchowieństwem niemieckim. Oczywiście chodziło tu szczególnie o papieża i Kurię rzymską. Duchowni, którzy wykroczyli ciężko przeciw prawom lub zarządzeniom państwowym byli odwoływani z urzędu. Apelacja mogła nastąpić tylko do Trybunału Królewskiego¹⁴. Kościół nie mógł pogodzić się z nowymi ustawami, gdyż niszczyły one jego strukturę organizacyjną¹⁵.

Mniej szkodliwymi były dwie ostatnie ustawy *Praw majowych*. Mianowicie ustawa z 13 maja ograniczała władzę kościelną w stosowaniu kar dyscyplinarnych. Znosiła ona również ekskomunikę, nałożoną na przeciwników dogmatu o nieomyślności papieża. Ostatnia ustawa z dnia 14 maja regulowała i umożliwiała wystąpienie z Kościoła katolickiego poprzez złożenie oświadczenia przed sądem cywilnym¹⁶. Prawo to przetrwało do dzisiaj. Biskupi wraz z duchowieństwem zareagowali na te niesprawiedliwe ustawy biernym oporem i bojkotem. Tylko nieliczni duchowni podporządkowali się tym zarządzeniom pań-

¹¹ T e n z e, *Die Auswirkung der Revolution von 1848 in der Länder des Deutschen Bundes und den Niederlanden*. W: *Handbuch der Kirchengeschichte*. Red. H. J e d i n. T. 6, cz. 1. Freiburg-Basel-Wien 1971/1985, s. 497.

¹² T e n z e, *Der Kulturkampf in Preussen...*, s. 39.

¹³ B. K u m o r, *Historia Kościoła*, s. 244.

¹⁴ M. B a n a s z a k, *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 2. Warszawa 1991, s. 234.

¹⁵ N. M i k o, *Kulturkampf*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 6. Freiburg 1961, s. 674.

¹⁶ R. L i l l, *Der Kulturkampf in Preussen...*, s. 40n.

stwowym. Państwo odpowiedziało na opór nowymi sankcjami, jak zamykanie seminariów duchownych, nakładanie wysokich grzywien, prześladowanie, wydalanie z kraju, zagarnianie mienia kościelnego, unieważnianie nowo obsadzanych beneficjów kościelnych, likwidowanie placówek zakonnych. Kilku biskupów zostało uwięzionych lub wydalonych z kraju¹⁷.

Celem złamania oporu Kościoła państwo przystąpiło do następnej fali prześladowań. I tak 20 V 1874 r. weszła w życie *Ustawa o zarządzie wakujących biskupstw*. W miejsce nieobecnych lub usuniętych ordynariuszy miał być wybrany wikariusz kapitulny, pod warunkiem złożenia przysięgi na respektowanie *Praw majowych*. Jeśli kapituła nie wybrała żadnego wikariusza, to zarząd diecezją obejmował komisarz państwowy¹⁸. Rząd starał się również ograniczyć wpływ Kościoła na życie społeczne i rodzinne, wprowadzając w życie *Ustawę o obowiązkowych małżeństwach cywilnych*¹⁹.

Papież bł. Pius IX zaprotestował przeciw polityce Bismarcka w encyklice *Quod numquam* z 5 II 1875 r. Uznał w niej wydane ustawy za nieważne, gdyż nie były zgodne z Boskim i kościelnym prawem. Tych, którzy je przygotowali i wdrażali w życie, obłożył ekskomuniką. Odpowiedzią rządu były nowe ustawy godzące w Kościół. I tak 22 IV 1875 r. weszła w życie *Ustawa zawieszająca świadczenia finansowe na rzecz Kościoła*²⁰. Dalszym bolesnym ciosem dla katolicyzmu była *Ustawa o zakonach* z 31 V 1875 r. Na jej mocy usunięto z państwa wszystkie zakony z wyjątkiem tych, które zajmowały się pielęgnowaniem chorych, lecz i one zostały poddane kontroli państwa i mogły być w każdej chwili zniesione²¹. Ostatnim akcentem walki z Kościołem były ustawy, które miały na celu zniesienie dotychczasowego sposobu zarządzania parafiami i dostosowania go do modelu ewangelickiego. *Ustawa o zarządzaniu majątkiem kościelnym* weszła w życie 20 VI 1875 r. Od tej chwili decyzje dotyczące spraw materialnych były podejmowane przez zarząd parafialny „na sposób demokratyczny”²². Model ten przetrwał do dziś pod nazwą „Kirchenvorstand”. Celem rozbicia jedności Kościoła wprowadzono ustawę z 4 VII 1875 r., uprawniającą starokatolików do korzystania z świątyń i majątków parafialnych, w wypadku, gdyby tego domagała się znaczna ilość parafian²³. Ostatnia ustawa Kulturkampf z 26 II 1876 r. godziła w księży, wprowadzając poprawkę do kodeksu karnego, która zezwalała na aresztowanie duchownych²⁴.

¹⁷ T. N i p p e r d e y, *Deutsche Geschichte...*, s. 374.

¹⁸ R. L i l l, *Der Kulturkampf in Preussen...*, s. 42.

¹⁹ T a m ż e, s. 42.

²⁰ T a m ż e, s. 44.

²¹ T a m ż e, s. 45.

²² M. B a n a s z a k, *Historia Kościoła*, s. 236.

²³ T a m ż e, s. 236.

²⁴ B. K u m o r, *Historia Kościoła*, s. 245.

Rodzi się pytanie, jak wyglądała sytuacja Kościoła katolickiego w latach 1870-1880 w Cesarstwie Niemieckim? Na początku 1875 r. 241 duchownych, 210 katolików świeckich i 136 redaktorów różnych czasopism zostało skazanych na wysokie grzywny lub kary więzienne²⁵. Jeśli chodzi o czasopisma katolickie, to 20 redakcji uległo likwidacji, a wszystkie pisma przychylnie katolicyzmowi przeżywały prześladowanie i udrękę. *Frankfurtr Zeitung* publikował regularnie tzw. *Kulturkalender*, który podawał do publicznej wiadomości każdy przejaw prześladowania. Szczególnie ucierpiała *Germania*, jako gazeta partii Centrum. Prawie każdy z jej redaktorów przebywał w więzieniu, a do 1 IX 1874 r. wydano aż 784 wniosków karnych, związanych z działalnością tego czasopisma.²⁶ Przeszukiwano nawet mieszkania prywatne współpracowników czasopisma²⁷.

Wobec antykościelnego ustawodawstwa biskupi niemieccy przyjęli postawę bierną i odmawiali wszelkiej współpracy z rządem. Do 1878 r. żaden z 12 biskupów się nie ugiął, chociaż 9 z nich po spektakularnych procesach zostało usuniętych lub uwięzionych. Wśród nich byli dwaj metropolici: koloński kard. P. Melchers i gnieźnieńsko-poznański M. Ledóchowski, mianowany w więzieniu kardynałem. Podobny los spotkał biskupów: M. Eberhard z Trewiru zmarł podczas procesu, K. Martin z Paderborn przebywał w więzieniu, P. Blum z Limburga musiał uchodzić na wygnanie, podobnie jak J. Brinkmann z Münster. Biskup wrocławski H. Förster uniknął więzienia, gdyż przebywał w austriackiej części swojej diecezji²⁸. Biskupstwa: Fulda, Osnabrück i Trewir zostały nie obsadzone po śmierci ich ordynariuszy. Na 4 tysiące księży tylko 24 poszło na współpracę z rządem, a 1000 kapłanów zostało usuniętych z parafii. Był to smutny obraz, bowiem jedna czwarta parafii była bez duszpasterzy. Bardzo ucierpiała zakony: 480 domów zakonnych zostało zlikwidowanych²⁹. Do 1878 r. zostały zamknięte wszystkie seminaria duchowne³⁰.

Pomimo tak trudnej sytuacji Kościół katolicki przetrwał, gdyż wierni stali zwarci przy boku księży i biskupów, a biskupi bronili prawa wolności i swobody wyznania wiernych. Nic więc dziwnego, że katolicy świeccy robili składki pieniężne, aby uchronić swoich duszpasterzy przed więzieniem. Ta jedność Kościoła stanie się już wkrótce siłą zwycięstwa w tej bezsensownej „walce kulturalnej”.

²⁵ T. Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, s. 375.

²⁶ J. Holzer, *Die Geschichte der Kirche*. St. Pölten -1979, s. 332.

²⁷ T. Nipperdey, *Deutsche Geschichte...*, s. 375.

²⁸ Zob. A. Majewski, *Arcybiskup Henryk Förster ordynariusz wrocławski /1853-1881/ i jego księgozbiór*. Warszawa 1996, mps.

²⁹ J. Holzer, *Die Geschichte der Kirche*, s. 332.

³⁰ R. Zinnhobler, *Der Kulturkampf*. W: *Geschichte der Katholischen Kirche*. Red. J. Lenzenweger i in. Köln 1995, s. 437.

2. Diecezja Fulda w okresie Kulturkampfu

Spójrzmy teraz na diecezję fuldyjską, dotkniętą również restrykcjami Kulturkampfu, w której Georg Kopp rozwinął swoją posługę biskupią. Biskupstwo zostało erygowane w 1752 r. przez papieża Benedykta XIV, a następnie zniszczone na mocy edyktu sekularyzacyjnego z 1803 r. Restauracja biskupstwa nastąpiła w 1827 r. na mocy bulli papieskiej *Ad dominici gregia custodiam*. Fulda, należąca do prowincji Górnej Renu, stała się miejscem odbywania konferencji biskupich. W latach 80-tych XIX w. diecezja liczyła 150 000 katolików, 100 parafii, 42 wikariatów samodzielnych, skupionych w 13 dekanatach. Kapituła katedralna składała się z 4 kanoników³¹. Ordynariuszem był biskup Christoph Florentinus Kött, który zarządzał diecezją przez 24 lata. W sierpniu 1873 r. jako pierwszy z biskupów niemieckich został aresztowany. Zarzucano mu przede wszystkim obsadzanie stanowisk kościelnych bez zgody rządu. Zmarł 14 X 1873 r. jako ofiara prześladowań Kulturkampfu³². Po jego śmierci przez rok rządził diecezją wikariusz kapitulny Gotfried Laberenz, a po jego rezygnacji z powodu podeszłego wieku rządy objął inny wikariusz kapitulny Konrad Hahne, który odmówił przyjęcia sakry biskupiej, bowiem łączyło się to ze złożeniem przysięgi na respektowanie *Praw majowych*.³³

Pierwszą ofiarą Kulturkampfu w diecezji fuldańskiej padło Niższe Seminarium Duchowne, zamknięte I X 1873 r. Natomiast Wyższe Seminarium Duchowne zostało rozwiązane 17 XII 1874 r.³⁴ Był to dotkliwy cios skierowany nie tylko dla Kościoła lokalnego, lecz również nauce, gdyż był tam prężny ośrodek teologiczny. Podobnie jak w innych diecezjach niemieckich rząd zagarnął kościelne dobra, nad którymi ustanowił komisarzy państwowych. Na mocy ustawy z 4 VII 1875 r. wstrzymał księżom świadczenia materialne, a kanoników usunął z urzędów kurialnych³⁵. Na mocy ustawy z 4 VII 1872 r. rozwiązano Towarzystwo Jezusowe, a w październiku 1874 r. Fuldę i Saalmünster opuścili franciszkanie, znani przede wszystkim jako misjonarze ludowi. Restykcje dotknęły również zakony żeńskie. W maju 1875 r. Fuldę opuściły benedyktynki i osiadły w zamku Drouville w pobliżu Nancy w Lotaryngii³⁶. Dnia I IV 1877 r. został rozwiązany konwent urszulanek w Flitzlar, które pracowały jako nauczy-

³¹ G. I. K o m p, *Fulda*. W: *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon*. Red. F. K a u l e n. Freiburg im Br. 1886, szp. 2112-2113.

³² E. G a t z, *Fulda*. W: *Geschichte des kirchlichen Lebens. Die Bistümer und Pfarrein*. Red. E. G a t z. T. 1. Freiburg-Basel-Wien 1991, s. 237.

³³ E. G a t z, *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945*. Berlin 1983, s. 854.

³⁴ S. H i l p i s c h, *Geschichte der Fuldaer Priesterseminars*. Fulda 1962, s. 19n.

³⁵ H. G. A s c h o f f, *Kirchfürst im Kaiserreich – Georg Kardinal Kopp*. Hildesheim 1987, s. 42.

³⁶ W. J e s t a e d t, *Der Kulturkampf im Fuldaer Lande*. Fulda 1960, s. 112n.

cielki w tamtejszej Wyższej Szkole Żeńskiej. Mimo starań mieszkańców u władz o pozostawienie siostr, musiały one opuścić swój dom i udały się do Arras³⁷. Podobnie zgromadzenie Angielskich Panien musiało opuścić stolicę biskupią, gdzie od ponad 100 lat prowadziło działalność wychowawczo-pedagogiczną. W diecezji pozostały jedynie szarytki, mające aż 40 placówek zakonnych. Nie mogły jednak przyjmować nowicjuszek i musiały ograniczyć swoją działalność tylko do opieki nad chorymi³⁸.

Prawa majowe odbiły się ujemnie na życiu parafialnym. 12 parafii było nieobsadzonych, a 4 dalsze były obsługiwane z sąsiednich parafii. Jednak pomoc sąsiadów była ograniczona, a wspólne pójście na Mszę św. do obok leżącej parafii było karane jako nieprawne zgromadzenie. Natomiast nabożeństwa prowadzone przez osoby świeckie były również karane jako bezprawne przywłaszczenie urzędu³⁹.

Diecezja przeżyła aż 8 lat bez ordynariusza. Zrozumiałym więc był wybuch radości w Fuldzie, gdy rozeszła się wiadomość o nominacji nowego biskupa. Nowym ordynariuszem został Georg Kopp, przed którym stanął ogrom pracy w zniszczonym przez Kulturkampf biskupstwie.

3. Georg Kopp jako duszpasterz na stolicy biskupiej w Fuldzie

Pod koniec lat 80-tych XIX stulecia nastąpiła zmiana kursu rządu wobec Kościoła katolickiego. Przyczyną tego stanu rzeczy były zmiany personalne w Rzymie i w Berlinie. Po śmierci papieża Piusa IX w 1878 r. na tron papieski wstąpił Leon XIII, wybitny dyplomata o pojedynczym charakterze. W Berlinie w lipcu 1879 r. został odwołany z urzędu ministra kultu Adalbert Falk, a jego następcą został konserwatywny, pokojowo nastawiony Robert von Puttkamer, a po nim w 1881 r. stanowisko to objął Gustaw von Gossler, człowiek o podobnym usposobieniu. W tym okresie nastąpiło początkowe zbliżenie, które nasiliło się w następnych latach. Owocem pierwszych pertraktacji była ustawa z 19 VI 1880 r., która zezwalała na obsadzanie osieroconych parafii i biskupstw bez konieczności składania przysięgi. Następnie wznowiono dotacje państwowe dla potrzeb Kościoła katolickiego⁴⁰. Znakiem polityki zbliżenia stanowisk było obsadzenie dwóch wakujących biskupstw: Trewiru i Fuldy. Rząd pruski początkowo planował obsadzić Fuldę wikariuszem apostolskim, lecz Stolica Apostolska na to nie

³⁷ T a m ż e, s. 115n.

³⁸ H.G. A s c h o f f, *Der Kirchenfürst im Kaiserreich...*, s. 42.

³⁹ J. G o t t s c h a l k, *Georg Kardinal Kopp [1837-1914]. Im Urteil seiner Zeitgenossen. Archiv für schlesische Kirchengeschichte*. T. 43: 1985, s. 77.

⁴⁰ E.R. H u b e r, W. H u b e r, *Staat und Kirche im 19. und des 20. Jahrhundert. Dokumente zur Geschichte des deutschen Staatskirchentums*. T. 3. Berlin 1976, s. 818n.

zgodziła się⁴¹. Ze strony katolickiej wysuwano jako kandydatów: Franza Xavera Krausa, historyka Kościoła, który był zwolennikiem liberalnego kierunku katolicyzmu w Niemczech oraz Petera Alexandra Reussa, profesora prawa kanonicznego i historii Kościoła z Trewiru, zwolennika kierunku ultramontańskiego. Latem 1881 r. pojawił się w Rzymie Kurt von Schlözer, dyplomata rządu pruskiego, celem wznowienia stosunków dyplomatycznych. W przeprowadzonych rozmowach dał do zrozumienia, że obaj kandydaci nie wchodzą w rachubę. Jako możliwego kandydata zaproponował wikariusza generalnego z Hildesheim Georga Koppa. Być może kandydaturę Koppa wysunął sam minister Gossler, który znał go od wielu lat i cenił za patriotyzm i pojednawczą naturę⁴². Stolica Apostolska początkowo nie wyraziła zgody, uważając, iż Kopp jest bardziej potrzebny w Hildesheim. Po audiencji Schlözera u papieża Leona XIII w dniu 14 IX 1881, do Berlina nadszedł telegram, iż „jest nadzieja na Koppa”. Dziesięć dni później podano do wiadomości publicznej, że Stolica Apostolska i rząd są zgodni co do obsadzenia stolicy biskupiej w Fuldzie, a sam papież Leon XIII określił Koppa jako „persona grata” na biskupa Fuldy⁴³. I w ten sposób Georg Kopp stał się kandydatem Watykanu i Berlina⁴⁴.

Kim był nowomianowany biskup Fuldy? Urodził się 25 VII 1837 r. w Duderstadt. Tam pobierał naukę najpierw w szkole miejskiej, a następnie uczęszczał do gimnazjum biskupiego *Josephinum* w Hildesheim, gdzie w 1856 r. uzyskał świadectwo maturalne. Przez dwa lata pracował jako pomocnik telegrafisty kolejowego. Pod odbyciem studiów filozoficzno-teologicznych w Hildesheim, przyjął 28 VIII 1862 r. święcenia kapłańskie. Początkowo pracował w duszpasterstwie jako wikariusz, a w 1866 r. przeszedł do pracy w Kurii biskupiej, obejmując sześć lat później stanowisko wikariusza generalnego⁴⁵. Pełniąc to ważne stanowisko, jako 35-letni kapłan, doznał wszystkich skutków ustawodawstwa Kulturkampf.

Nominacja papieska Koppa na biskupstwo Fuldy za zgodą cesarza niemieckiego i wielkiego księcia saksońsko-weimarskiego nastąpiła 15 XI 1881 r. Dnia 7 grudnia nadeszło breve papieskie. 12 dni później nadprezydent Eulenburga przysłał pismo, w którym powiadomił nominata, że z dniem 1 X 1881 r. zostały wznowione świadczenia finansowe dla księży⁴⁶. Zaraz po nominacji Kopp na-

⁴¹ H. G. A s c h o f f, *Kirchenfürst im Kaiserreich...*, s. 39.

⁴² W. J e s t a e d t, *Der Kulturkampf im Fuldaer...*, s. 168 n.

⁴³ R. M o r s e y, *Georg Kopp (1837-1914)*. W: *Zeitgeschichte in Lebensbilder. Aus dem deutschen Katholizismus des 20. Jahrhundert*. Red. R. M o r s e y. T. Mainz 1973, s. 15.

⁴⁴ A. G a l l o s, *Kardynał Kopp – postać fascynująca i kontrowersyjna*. W: *Ludzie śląskiego Kościoła katolickiego*. Red. K. M a t w i j o w s k i. Wrocław 1992, s. 54.

⁴⁵ B. W o l f - D a h m, *Kopp Georg von*. W: *Biographisch Bibliographisches Kirchenlexikon*. T. 4. Traugott 1992, s. 501-506.

⁴⁶ [R. D i t t r i c h], *Georg Kardinal von Kopp Fürstbischof von Breslau*. Breslau 1912, s. 5

piisał list do cesarza Wilhelma I, w którym zapewniał o wiernym wykonywaniu swoich obowiązków dla dobra Kościoła i państwa. Wspominał w nim o trudnej sytuacji duszpasterskiej w wielu opuszczonych parafiach⁴⁷. Do Fuldy Kopp przybył na dzień przed otrzymaniem sakry biskupiej. Na dworcu kolejowym witały go tłumny wiernych, towarzysząc mu w drodze do katedry, gdzie został powitany przez ostatniego żyjącego kanonika Karla Kalba. Wręczył on ordynariuszowi złoty klucz do katedry. Uroczystość konsekracyjna odbyła się 27 grudnia w katedrze przy grobie św. Bonifacego, apostoła Niemiec. Głównym konsekratorem był biskup Sommerwerk z Hildesheimu, a towarzyszyli mu biskup Franz Stein z Würzburga i biskup Felix Korum z Trewiru. Po odebraniu homagium, nowy biskup skierował do wiernych słowo, mówiąc m.in. „Przyczyną mojej nadziei jest przekonanie, że wiara i duch św. Bonifacego jeszcze w waszych sercach żyje. Ta wiara i ten duch ukazują waszą niezwykłą siłę i cierpliwość w ciężkich czasach [...] Nie zapomnijcie, że ten uroczysty dzień zawdzięczacie łaskawej troskliwości naszego wyniosłego ojca narodu.⁴⁸ To ostanie zdanie wskazywało unізoność Koppa wobec władz cywilnych.

Przed nowym ordynariuszem roztaczało się wielkie pole do działania, aby można było zatrzeć tragiczne skutki Kulturkampfu. W swoim pierwszym liście do wiernych pisał: „Macie znowu biskupa, lecz biskupa ze związanymi rękami. Mam posłać pasterzy do pracy w owczarni, lecz widzę tylko przeszkody, bowiem ich szeregi zostały przerzedzone, niektóre placówki są jak winnice spustoszone i opuszczone. Niejedna parafia złożyła w grobie swego duszpasterza, a nie otrzymała nowego. Kapituła katedralna jest w rozsypane, pobożni i swoim ślubom zakonnym mężowie zostali wypędzeni i nie ma ich wśród nas⁴⁹”.

Pracę nad przywróceniem normalności w diecezji, Kopp rozpoczął od reorganizacji kapituły katedralnej. Jedynemu kanonikowi, Karlowi Kalbowi powierzył urząd wikariusza generalnego. Następnie sporządził listę nowych kanoników z dziekanem na czele i przedłożył do zatwierdzenia władzom cywilnym. Po rządowej akceptacji, dnia 12 V 1882 r. nastąpiła instalacja nowej kapituły⁵⁰.

Następnym krokiem do normalizacji życia kościelnego w diecezji było otwarcie biskupiego gimnazjum dla młodzieńców w Fuldzie. Otwarcie tej szkoły wywołało oburzenie w kręgach kościelnych i wśród członków partii Centrum, a biskupa określono jako „Staatsbischof”. Przyczyną ostrej krytyki był fakt, iż nauka w gimnazjum nie była ukierunkowa w pierwszym rzędzie na przygotowanie uczniów do kapłaństwa, gdyż absolwenci nie byli zobowiązani

⁴⁷ F. Scholz, *Georg Kardinal Kopp, 1881-1887. Bischof von Fulda, 1887-1914 Fürstbischof von Breslau*. W: *Beiträge zur schlesischen Kirchengeschichte*. Red. B. S t a s i e w s k i. T. 4. Koln-Wien 1969, s. 514.

⁴⁸ [R. D i t r i c h], *Georg Kardinal von Kopp...*, s. 7.

⁴⁹ Cyt.: za t a m ż e, s. 8.

⁵⁰ W. J e s t a e d t, *Der Kulturkampf im Fuldaer...*, s. 175.

do kontynuowania nauki w Seminarium Duchownym. Krytykowano biskupa także za to, że istniała kontrola państwowa biskupim zakładem.

W latach 1882-1883 ukazały się tzw. prawa łagodzące. Biskupi mogli objąć na nowo swoje diecezje w posiadanie, a proboszczowie powrócić do swoich parafii. Kopp przykładał wielką wagę do obsadzania opuszczonych parafii i wkrótce przywrócił stan sprzed Kulturkampfu. Aby zapewnić wiernym dostateczną opiekę duszpasterską, otworzył 15 X 1886 r. Seminarium Duchowne wraz z filozoficzno-teologicznym zakładem naukowym. Udało mu się obsadzić przedmioty teologiczne wybitnymi wykładowcami⁵¹.

Za największy sukces biskupa Koppa uznano powrót zakonów do diecezji. Do Flitzlar już 29 IX 1887 r. powróciły urszulanki. Z końcem września t. r. franciszkanie objęły swoje klasztory w Fuldzie i Salmünster, a benedyktynki klasztor w Fuldzie. Na wiosnę 1888 r. pojawiły się z powrotem Angielskie Panie. Zakonom przywrócono prawa majątkowe z wyjątkiem jezuitów i redemptorystów⁵².

Podczas 6-letniej posługi biskupiej w Fuldzie biskup Kopp wybudował, a także odrestaurował 12 świątyń. Wzniósł też schronisko dla dziewcząt w Maberzell oraz schronisko dla dziewcząt fabrycznych. Ponadto rozbudował schronisko dla chłopców w Sannerz. W Fuldzie powiększył dom szarytek, pomagając im zakładać nowe placówki. Wspierał Konferencje św. Wincentego i św. Elżbiety. Celem obrony wiernych przed liberalną prasą założył w czerwcu 1884 r. własną diecezjalną gazetę *Bonifatiusbote*⁵³, która egzystuje do dziś.

4. Działalność polityczna biskupa Georga Koppa

Biskup Kopp zaraz po objęciu stolicy biskupiej w Fuldzie spotkał się z kanclerzem Bismarckiem i ministrem kultu Gosslerem. To spotkanie utwierdziło go w przekonaniu, że bez kompromisowego i pojednawczego kursu ze strony Kościoła nic się nie osiągnie. Wkrótce po powrocie z Berlina rozpoczął rozmowy z posłami partii Centrum, polecając przyjęcie praw łagodzących.

Dnia 2 VIII 1882 r. zebrał się episkopat niemiecki w Moguncji. Na konferencji odczytano list kardynała L. Jakobini, w którym wzywał on niemieckich biskupów do jedności w działaniu na rzecz dobra ogólnego Kościoła niemieckiego. W ważniejszych sprawach mają się konsultować z Rzymem. Była to pierwsza konferencja, w której uczestniczył biskup Kopp. Żądano na niej zniesienia *Praw majowych*. Skrytykowano też biskupa Fuldy za otwarcie wspomnianego wyżej gimnazjum, uważając decyzję Koppa za zbyt daleko idący ułkon w stronę państwa.

⁵¹ H.G. A s c h o f f, *Kirchenfürst im Kaiserreich...*, s. 44.

⁵² W. J e s t a e d t, *Der Kulturkampf im Fuldaer...*, s. 193.

⁵³ T a m ż e, s. 158.

Po powrocie z Moguncji, Kopp nabral jeszcze większego przekonania, że porozumienie między Stolicą Apostolską a Berlinem może dojść tylko na drodze bezpośrednich rokowań. Zdecydował się przyjąć rolę pośrednika i wzmógł kontakty z Bismarkiem i Gosslerem oraz z Rzymem. Do papieża Leona XIII utorował mu drogę Johannes de Monthel, audytor Roty rzymskiej. Przekazywał więc informacje papieżowi o zamiarach rządu, a rząd informował o debatach z konferencji episkopatu niemieckiego⁵⁵.

Dnia II VII 1883 r. weszło tzw. trzecie prawo łagodzące, które pozwalało na obsadzanie parafii bez ograniczeń władzy cywilnej. Do rozwiązania pozostała jeszcze sprawa Seminarium Duchownych, obsada metropolii kolońskiej i poznańsko-gnieźnieńskiej oraz utworzenie Fakultetu Teologicznego w Marburgu.

W międzyczasie Kopp został powołany przez Bismarcka do pruskiej Rady Państwa, co było odebrane jako pozytywny sygnał pod adresem Kurii rzymskiej⁵⁶. Kopp pośredniczył w sprawie obsady pozycji metropolitów, będąc przekonany, że rezygnacja metropolitów jest koniecznym warunkiem do zakończenia Kulturkampfu. Latem 1885 r. papież powołał metropolitę Melchersa z Kolonii do Rzymu, a jego następcą został biskup warmiński Philipp Krementz.

Bismarck wykazał następny krok pojednawczy, powołując papieża Leona XIII na rozjemcę w sprawie Wysp Karolińskich ku zadowoleniu obu zważonych stron: Hiszpanii i Niemiec. Kontynuowano nadal gesty uprzejmości. Leon XIII odznaczył w grudniu 1885 r. kanclerza Bismarcka Orderem Chrystusa. W następnych miesiącach prowadzono intensywne kontakty, lecz z wykluczeniem partii Centrum. Główną rolę w tych rokowaniach odgrywał biskup Kopp i on walnie przyczynił się do likwidacji Kulturkampfu⁵⁷.

Znakiem widocznym wpływów biskupa Koppa było powołanie go 18 I 1886 r. do Izby Panów. Był to znak zaufania cesarza Wilhelma i kanclerza Bismarcka względem jego osoby. Jednak nominacja ta nie znalazła zrozumienia wśród członków partii Centrum i u wielu biskupów. Miała ona taktyczny manewr ze strony Bismarcka, który 15 II 1886 r. wniósł projekt ustawy o wychowaniu kleru i jurysdykcji biskupów nie do Parlamentu, lecz właśnie do Izby Panów. W ten sposób zostali pominięci biskupi Korum i Krementz, a także partia Centrum z L. Windhorstem na czele. Kopp już 19 II 1886 r. spotkał się z wymienionymi biskupami w Kolonii, by wypracować wspólne stanowisko wobec tej ustawy i nanieść do niej poprawki. W międzyczasie projekt ustawy został przedstawiony przez posła Schlözera Kurii rzymskiej.

⁵⁴ List kard. Jacobiniego do niemieckich biskupów z 3 VIII 1882. W: *Akten der Fuldaer Bischofskonferenz. 1871-1887*. Red. E. G a t z. T. 1. Mainz 1977, nr 337.

⁵⁵ E. G a t z, *Kopp Georg*, s. 401.

⁵⁶ R. M o r s e y, *Georg Kardinal Kopp...*, s. 16.

⁵⁷ Cyt. za: Ch. W e b e r, *Kirchliche Politik...*, s. 107.

Dnia 24 II 1886 r. Kopp został wprowadzony do Izby Panów w Berlinie i zaprzysiężony na *Konstytucję*. Bismarck powołał go do Komisji d/s Polityczno-Kościelnych. Cztery dni później wygłosił w tej Komisji przemówienie, które wywołało zaskoczenie w Niemczech. „Nie żałuję – mówił – nic tak bardzo jak tych minionych trzynaście lat. Ubolewam nad nimi dla mojego Kościoła i dla mojej Ojczyzny. Nie ubolewam nad ofiarami, bo i ja sam je poniosłem, lecz ubolewam nad szkodami, które z tego wyrosły[...] Ja sam mam mocne zaufanie do naszego Rządu Królewskiego, że ochrona Ojczyzny będzie iść wspólnie z ochroną religii”⁵⁸. Na posiedzeniu tejże Komisji Kopp wniósł poprawki do projektu ustawy, które zostały odrzucone. Sprawa otarła się o Rzym i dopiero po konsultacjach można było dalej pracować nad ustawą o powiadomieniu władz o nominacjach na beneficja kościelne, a także o innych zagadnieniach życia kościelnego. Znamienne były słowa Koppa przed głosowaniem nad ustawą: „Minione dni majowe 1873 r. były dla naszej Ojczyzny dniami nieszczęścia. Sprawy bowiem kościelne mogą być regulowane tylko w porozumieniu z Kościołem. Dlatego też proszę liberałów, ażeby byli za przyjęciem tej ustawy i naniesionych moich do niej poprawek, aby nam udowodnić, że chcą z nami żyć w pokoju”⁵⁹.

Pierwsze „prawo pokoju” weszło w życie dnia 21 V 1886 r. Zniosło ono sąd królewski, egzamin z kultury dla księży, zezwalało na otwarcie konwiktów i seminariów duchownych oraz na powrót do Niemiec większości zakonów. Wznowiono działalność sądów kościelnych. Papież Leon XIII powołał kard. M. Ledóchowskiego do Rzymu, a na jego miejsce zamianował Juliusza Dindera. W ten sposób została rozwiązana sprawa metropolii poznańsko-gnieźnieńskiej.

Przeszkodą do tzw. „drugiego prawa pokoju” była ustawa o budżecie wojzkowym z listopada 1886 r. Po krótkim impasie projekt „drugiego prawa pokoju” wszedł pod obrady do Izby Panów 22 II 1887 r. Prawo to weszło w życie 29 IV 1887 r. Znosiło państwowy nadzór nad seminariami duchownymi i dawało biskupom wolność w obsadzaniu beneficjów kościelnych. Kościoły katolickie, które były w ręku starokatolików, powróciły do dawnych użytkowników. Papież określił to „drugie prawo pokoju” jako „aditus a pacem”, wyrażając nadzieję na dalsze pojedanie⁶⁰.

Nie ulega wątpliwości, że Kulturkampf w Niemczech został zniesiony m.in. dzięki aktywnej działalności biskupa Koppa. Ta jego umiarkowana polityka wobec rządu wykreowała go na pośrednika między Rzymem a Berlinem. To dzięki niej stał się on jedynym kandydatem Berlina na stolicę biskupią we Wrocławiu.

⁵⁸ Cyt. za: W. J e s t a e d t, *Kulturkampf im Fuldaer...*, s. 187.

⁵⁹ Cyt. za: [R. D i t t r i c h] *Georg Kardinal von Kopp...*, s. 10.

⁶⁰ R. L i l l, *Die Beilegung des Kulturkampfes...*, s. 76.

**Das Tüfigkeit des Fuldaer Bischofs Georg Kopp (1881- 1887)
zur Zeit der katholischen Kirche in Deutschen Reich**

Zusammenfassung

Die Situation der Katholischen Kirche in Deutschland in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts war äußerst schwierig. Gerade die achtziger Jahre mit ihrem Kulturkampf haben tiefen Spuren hinterlassen. Der Kulturkampf, den der Reichskanzler Otto von Bismarck mit den antikirchlichen Gesetzen begonnen hat erschwerte und lähmte das kirchliche Leben. Die Kulturkampfgesetze haben das kirchliche Leben in Deutschland zerstört. Die Kloster wurden aufgelöst. Die Bischofsstühle wurden unbesetzt belassen. Die Seelsorge wurde gehindert.

In dieser Zeit fällt das Wirken von Georg Kopp (1837-1914) als Bischof von Fulda (1881-1887). Er war der einzige Kandidat seitens des Staates auf den bischöflichen Stuhl von Fulda. Als Bischof von Fulda stellte er in seiner Diözese die normale Seelsorge wieder her. Ihm fiel auch die Rolle des Vermittlers zwischen dem Vatikan und Berlin zu, um die Kulturkampfgesetze abzubauen. Dabei handelte er mit Einverständnis der Römischen Kurie. Unter seiner aktiven Mitwirkung wurden die kirchlichfeindlichen Gesetze des Kulturkampfes abgebaut. Seine politische Tätigkeit wurde jedoch nicht von allen verstanden, man bezeichnete ihn als „Staatsbischof“. Heute ist unbestritten, daß ohne seine politische Tätigkeit der Kulturkampf sich hätte verzögern können.

Übersetzt von Bogdan Dąbrowski